

Əlyazması hüququnda

ELNARƏ KAMANDAR qızı ABDULLAYEVA

**MÜASİR DÖVRDƏ (1991-2011-ci illər) İNGİLİSDİLLİ
ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQDA AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ
ÖYRƏNİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ**

5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2018

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Cənub Dövlət Universitetinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbərlər: **İmamverdi Yavər oğlu Həmidov,**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rasim Nəbi oğlu Qurbanov,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəsmi opponetlər: **Ülfət İsmayıl qızı Bədəlbəyli,**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Baba Maqsud oğlu Babayev,
filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dillər Universitetinin**
“Azərbaycan ədəbiyyatı” və “Xarici
ölkələr ədəbiyyatı” kafedraları

Müdafiə “ _____ ” _____ 2018-ci il saat “ _____ ” –da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.131- Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az- 1143, Bakı şəhəri, H. Cavid prospekti, 115, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron Akt zalı, IV mərtəbə.

Dissertasiya ilə AMEA- nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “ _____ ” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının

Elmi katibi : **İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı,**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ədəbiyyatımızın dünya ədəbiyyatı kontekstində əlaqələrinin əhatəli tədqiqi ilk növbədə ayrı-ayrı dünya xalqlarının ədəbiyyat korifeylərinin yaradıcılığının qarşılıqlı müqayisə, ədəbi təsir və tərcümələr əsasında araşdırılması deməkdir. Bu isə müqayisəli ədəbiyyatşünaslığımız üçün çox aktual və mühüm məsələdir.

Ədəbi-mədəni əlaqələr tarixinə hər yeni baxış, aparılan hər yeni elmi araşdırma, axtarış Azərbaycan tarixinin və ədəbiyyatının açılmamış səhifələrinin üzə çıxarılmasına xidmət edir. Azərbaycan – Avropa, o cümlədən Azərbaycan- ingilis ədəbi əlaqələrinin təxminən 300 illik tarixi vardır.

Azərbaycan xalqı dövlət müstəqilliyini bərpa edəndən sonra qloballaşan dünyaya, Qərbi dərəcələrinə mədəni inteqrasiya yolunu tutmuşdur. Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatı da xarici ölkələrdə, xüsusən ingilisdilli xalqların yaşadıkları məkanlarda daha çox diqqəti cəlb etməyə başlamışdır. Sovet dövründən fərqli olaraq müasir dövrdə (1991-2011) ədəbiyyatımız yalnız üçüncü dil – rus dili vasitəsilə deyil, əsasən birbaşa Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə edilib nəşr olunmaqdadır. Bu nəşrlər həm xaricdə, həm də vətənimizdə həyata keçirilir. Onların arasında nəsr, poeziya, dramaturgiya nümunələri ilə yanaşı, ədəbi-elmi və nəzəri-estetik əsərlər də vardır. Məhz buna görə də, firkimizdə, son 20-25 il ərzində Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə edilmiş ədəbi əsərləri təhlil və tədqiq etmək, onların obyektiv elmi qiymətini vermək milli ədəbiyyatşünaslığımız üçün aktuallıq kəsb edir.

Müqayisəli ədəbiyyatşünaslığımızda Azərbaycan – Qərbi, Azərbaycan, Avropa qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinə dair ötən əsrin 50-ci illərindən bəri müəyyən araşdırmaların, monoqrafik nəşrlərin sayının artması bu sahədə mütəxəssis filoloqların, püxtələşmiş alimlərin ciddi axtarışlar apardığını deməyə əsas verir. Vaxtilə professor Arif Hacıyevin rəhbərliyi və elmi redaktorluğu ilə nəşr olunmuş “Azərbaycan – Avropa qarşılıqlı ədəbi əlaqələri” adlı elmi araşdırmalar məcmuəsi və digər kitab, monoqrafiya, tədqiqatlar bu sahəyə olan marağın güclənməsinə təkan verdi.

Azərbaycanın klassik şair və yazıçılarının yaradıcılığına dair Qərbi, Avropa şərqşünaslığında bir sıra dəyərli əsərlər, xüsusilə klassiklərimizin əsərlərindən nümunələrin alman, fransız, ingilis dillərinə tərcümələri haqqında ədəbi əlaqələr sahəsində çalışan mütəxəssislərin müqayisəli araşdırmaları vardır. Son 20-25 il ərzində ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi problemləri isə aktual mövzu kimi ilk dəfə tədqiqata cəlb edilir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini 1991-2011-ci illərdə ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı olan materiallar təşkil edir. Buraya xaricdə və Bakıda nəşr olunmuş ədəbi-bədii və nəzəri-estetik əsərlər daxildir. Bu nəşrlər yerindən (xaricdə və ya Azərbaycanda) və tərcüməsinin kimliyindən (ingilis, amerikan və ya azərbaycanlı) asılı olmayaraq adekvatlıq dərəcəsinə və mükəmməllik səviyyəsinə görə araşdırılır.

Tədqiqatın predmeti isə 1991-2011-ci illərdə ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi problemlərindən ibarətdir.

Mövzunun işlənmə səviyyəsi. Azərbaycan – Qərb, o cümlədən Azərbaycan-ingilis qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinə və Azərbaycan ədəbiyyatının ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda öyrənilməsinə dair görkəmli yazıçı şair, mütərcim və alimlərimizdən Y.V.Çəmənəminli, C.Cabbarlı, M.Arif, M.Cəfər, İ.Şıxlı, Ə.Ağayev, H.Araslı, M.Quluzadə, R.Qayıbova, S.Məmmədova, B.Nəbiyev, V.Arzumanlı, E.Əfəndiyev, İ.Rəhimov, Ənvər Rza, Q.Paşayev, İ.Həbibbəyli, V.Quliyev, X.Hüseynov, Z.Ağayev, C.Nağıyev, S.Mustafa, Ü.Bədəlbəyli, L.Əliyeva, Ş.Xəlilli, G.Həsənova və başqalarının məqalə, monoqrafiya, və rəylərində mövzu üzrə müəyyən qədər bəhs edilmiş, habelə Azərbaycan dilindən ingilis dilinə yerinə yetirilmiş tərcümələrlə və praktik işlərlə əlaqədar bu və ya digər dərəcədə dəyərli nəzəri fikirlər söylənmişdir. Xüsusilə ötən əsrin 50-ci illərindən üzü bəri Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələrinin bəzi aktual problemləri haqqında yazılan namizədlik dissertasiyalar, tədqiqatlar ədəbiyyat tariximiz üçün çox mühüm və gərəkli səhifələri üzə çıxarmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox nümunələrinin ayrı-ayrı vaxtlarda ingilis dilinə tərcümə olunmuş mətnləri, kitablar, eləcə də bir sıra şair və yazıçılarımızın həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş monoqrafik əsərlər həmin problemlərin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan tərcümə sənəti, tərcümə tarixi və nəzəriyyəsilə bağlı tədqiqatlar da istisna təşkil etmir. Nizami, Füzuli, M.F.Axundzadə, S.Vurğun, Mir Cəlal, B.Vahabzadə, Anar, Elçin, R.Əliyev, R.Azadə, A.Rəhimov, Əmir Pəhləvan, Vaqif Sultanlı və digər şair və yazıçılarımızın, habelə ədəbiyyatşünas tədqiqatçıların əsərləri ingilis dilində nəşr olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycan ədəbiyyatının müəyyən nümunələrinin ayrı-ayrı dövrlərdə ingilis dilinə tərcüməsi, xaricdə və Bakıda nəşri, xüsusilə tənqidçi və ədəbiyyatşünasların milli şair və yazıçılarımızın həyatı və yaradıcılığı haqqında ingilis dilindəki tədqiqatları bu və ya digər dərəcədə araşdırılmışdır. Qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin və təsirin

Azərbaycan ədəbiyyatına və ingilisdilli ədəbiyyata gətirdiyi zənginliyin öyrənilməsi müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq qarşısında əsas məqsəd kimi qoyulur.

Dissertasiyada əsas məqsəd 1991-2011-ci illərdə ingilis dilində işıq üzü görmüş milli ədəbiyyat nümunələrinin öyrənilməsi problemlərini təhlil və tədqiq etməkdir. Bunun üçün aşağıdakı vəzifələrə diqqət yetirilmişdir:

– Ulu öndər Heydər Əliyev və ədəbiyyat məsələlərinə diqqət yetirmək;

– Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcüməsi və ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda tədqiqi tarixini araşdırmaq;

– Orta əsrlər klassik Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusilə Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli kimi sənətkarların yaradıcılığının ingilis dilində nəşri və araşdırılması məsələlərini tədqiq etmək;

– XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcüməsi və ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi-nəzəri qiymətləndirilməsini üzə çıxarmaq;

– Müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin ingilisdilli nəşrlərini, onların tərcüməsi və araşdırılmasını dəyərləndirmək;

– ABŞ-da nəşr edilən “Azerbaijan International” jurnalında Azərbaycan ədəbiyyatı məsələlərinin öyrənilməsi və tərcüməsinə nəzər salmaq;

– Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikrinin ingilisdilli nəşrlərdə təqdimi məsələlərini araşdırmaq;

– Mirzə Fətəli Axundzadənin “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli Şah” komediyasının, xalq yazıçısı Elçinin “Şekspir” pyesinin, Ağarəhim Rəhimovun “Kövrək qəlbın titrəyişləri” povestinin, V.Ərəbovun (Turksoy), habelə bir sıra digər müəlliflərin poetik nümunələrin ingilis dilinə tərcümələrini təhlil etmək;

– AMEA-nın müxbir üzvü Azadə Rüstəmovanın “Füzuli”, xalq yazıçısı Elçinin “Cəfər Cabbarlı” əsərinin ingilis dilinə tərcümələrini dəyərləndirmək;

– Müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının (nəsr, poeziya, dramaturgiya) ayrı-ayrı nümunələrinin ingilis dilinə tərcüməsinin adekvatlıq xüsusiyyətlərini qiymətləndirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Təqdim edilən dissertasiyada müəllif 1991-2011-ci illərdə ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi problemlərinə müasir elmi-nəzəri aspektdən və tərcüməşünaslıq mövqeyindən əhatəli şəkildə yanaşmağa çalışmışdır. Burada eyni materiallar həm ədəbi-tənqidi təhlil süzgəcindən keçirilmiş,

həm də tərcümə nəzəriyyəsinin adekvatlıq xüsusiyyətləri baxımından qiymətləndirilmişdir. Tədqiqatın elmi yeniliyi də məhz ilk dəfə sözügedən dövrdə ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqdakı Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi problemlərinin təhlililə şərtlənmişdir.

Bir sıra ədəbi-bədii, elmi-nəzəri əsərlərin ilk dəfə dissertasiyada tədqiqata cəlb edilməsi də onun elmi yeniliyinə daxildir.

Azərbaycan ədəbiyyatının qədim və orta əsrlər dövrünə dair ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda müəyyən araşdırmalar aparılsa da, bu sahədə son 20-25 ilin materialları tədqiqatdan kənar qalıb. Həmin materiallar əhatəli və monoqrafik tədqiqi, onların elmi sisteminin yaradılması komparativistika nöqteyi-nəzərindən müasir ədəbiyyatşünaslığımızın üzərinə düşür.

Tədqiqatın nəzəri – metodoloji əsasları tarixi-müqayisəli, müqayisəli-tipoloji, analitik-tənqidi yanaşma üsullarına söykənir. Azərbaycan-Qərb elmi-estetik fikir kontekstində, həmçinin Azərbaycan-İngilis əlaqələrinin orta əsrlər dövrünün və XIX-XX yüzilliklərin elmi-nəzəri paralelləri müstəvisində 1991-2011-ci illərdə müasir Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin ingilis dilinə tərcüməsinə və bu əsərlərin ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda öyrənilməsinə həsr olunmuş mövcud dissertasiya gələcəkdə bu tipli mövzuların daha geniş tədqiqinə təkan və istiqamət verə bilər.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmiş və orada müzakirə olunmuşdur. Tədqiqatın əsas nəzəri müddəaları, başlıca elmi yenilikləri müəllifin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi məcmuələrdə, eyni zamanda xarici ölkələrin müvafiq elmi nəşrlərində dərc etdiyi müxtəlif elmi məqalələrdə, onun bir sıra Beynəlxalq və Respublika səviyyəli elmi konfranslardakı məruzələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın I fəslə “Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcüməsi və ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda tədqiqi tarixi” adlanır. Həmin fəslin “Orta əsrlər klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilində nəşri və araşdırılması məsələləri” adlanan I yarım fəslində Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilində nəşri və araşdırılması məsələlərindən bəhs edilir.

Azərbaycan xalqının qədim və zəngin ədəbiyyatı həmişə şərqşünaslığın diqqət mərkəzində olmuş, həm Şərqdə, həm də Qərbdə klassiklərimizin əsərləri dəfələrlə nəşr edilmiş, tərcümə edilərək müxtəlif xalqlara catdırılmışdır.

Xalqların milli-mənəvi dəyərlərinin global səviyyədə yaxınlaşması ilə xarakterizə olunan XX əsrin sonunda ədəbi əsərlər sahəsində tərcümə işi və sənəti onların arasında əsl mədəni körpüyə çevrilir. Xalqlar bir-birinin ədəbi nailiyyətlərindən bəhrələnir, bir-birinin ədəbi-mədəni dəyərləri ilə zənginləşirlər. Əgər bu yaxınlara qədər Azərbaycan ədəbiyyatı dünya mədəniyyətinə vahid sovet ədəbiyyatının tərkib hissəsi kimi qovuşurdusa və ideoloji məhdudiyyətlər onun bütün potensial imkanlarını üzə çıxarmağa mane olurdusa, indi bu ədəbiyyat dünya mədəniyyəti ilə birbaşa əlaqədədir. Bu cəhətdən Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin xarici dillərə, xüsusən ingilis dilinə tərcüməsi prosesi və bu prosesin elmi-metodoloji dərkə getdikcə geniş vüsət alır.

Azərbaycan ədəbiyyatının Avropa dillərinə tərcümə edilməsinin tarixini dəqiq müəyyən etmək hələlik mümkün olmamışdır. Hələ 1551-ci ildə fransız səfiri kimi İstanbulu səyahət edən Nikolas Nikoley Türkiyədə dini təriqətləri xarakterizə edərkən görkəmli Azərbaycan şairi Nəsimidən bəhs etsə də, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının Qərbi Avropa dillərinə əhatəli tərcüməsi XVII, xüsusən XVIII əsrlərə təsadüf edir. Bu vaxtdan etibarən Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli kimi klassiklərin əsərləri Avropada öyrənilməklə bərabər, eyni zamanda əcnəbi xalqların dillərinə də tərcümə edilməyə başlanmışdır¹².

Qərb şərqşünaslarının klassik Azərbaycan ədəbiyyatı ilə tanışlığı XVI əsrdən başlamış, XVII-XVIII əsrlərdən etibarən isə bu ədəbiyyat Avropa dillərinə tərcümə olunmaqla yanaşı tədqiq edilmişdir.

İlk dəfə 1786-cı ildə Kəlküttədə “Nizaminin nağılları və ibrətli hekayələri” adı ilə N.Gəncəvinin yaradıcılığı ingilis ədəbi auditoriyasına çatdırılmışdır. “İngilis şərqşünaslığının atası” kimi dəyərləndirilən Vilyams Cons Nizami yaradıcılığını diqqət və məhəbbətlə öyrənmiş, mütəfəkkir şairin “Sirlər xəzinəsi” poemasını nəslə ingilis dilinə tərcümə etmişdir. Bu tərcümə V.Consun ölümündən sonra – 1804-cü ildə

---

¹ Əliyeva Leyli. Füzuli və ingilis şərqşünaslığı. Elmi redaktoru: Azadə Rüstəmov. Bakı: Ozan, 1997, s. 3-4.

² Əliyeva Leyli. Füzuli və ingilis şərqşünaslığı. Elmi redaktoru: Azadə Rüstəmov. Bakı: Ozan, 1997, s. 3-4.

Londonunda nəşr olunmuşdur¹.

Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin tərcüməsi sahəsində XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində daha çox iş görülmüşdür.

İngilis şərqşünaslığında ilk dəfə tədqiqatçı-alim Çarlz Riyo Britaniya muzeyinin fars və türk əlyazmaları kataloqlarını tərtib etmişdir. Üç cilddən və əlavədən ibarət olan həmin kataloqlar 1879-1895-ci illəri əhatə edir. Riyo tərtib etdiyi kataloqlarda ilahiyyət, tarix, coğrafiya, dilçilik və s. elmlər haqqında qiymətli əlyazmaları diqqətlə toplu şəkildə sistemləşdirmişdir. Kataloqlarda Avropa klassikləri ilə bərabər, Şərqi güdrətli şairlərindən Xaqani, Mücirəddin Beyləqani, Nizami Gəncəvi, Şəms Təbrizi, Həsənoğlu, Əvhədi, Əssar Təbrizi, İmadəddin Nəsimi, Süruri, Xətai, Məhəmməd Əmani, Qövsü Təbrizi, Saib Təbrizi, eləcə də Füzulinin farsca və türkcə "Divan"ının əlyazmasının geniş təsviri verilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının ümumən ingilisdilli ölkələrdə ən tanınmış nümayəndəsi Nizami Gəncəvidir. Mütəfəkkir şairin ayrı-ayrı əsərlərindən parçalar, eləcə də əsərləri müxtəlif illərdə ingilis dilinə çevrilmişdir. Nizaminin yaradıcılığına ingilisdilli mütərcimlərdən Ceys Atkinson da müraciət etmiş, şairin "Leyli və Məcnun" poemasını birbaşa farscadan ingilis dilinə çevirmişdir. Azərbaycan şairinin incə, romantik ruhlu əsəri romantizmin Avropa və Amerikada çiçəkləndiyi bir dövrdə – 1836-cı ildə çapdan çıxmış, həmin ölkələrdə yüzlərlə oxucunun böyük marağına səbəb olmuşdur. Bu marağın nəticəsidir ki, C. Atkinsonun eyni tərcüməsi 1894-cü ildə təkrar nəşr edilmişdir.

Ötən əsrin ikinci onilliyində N. Gəncəvinin daha bir əsəri – "Yeddi gözəl" ingilisdilli oxuculara təqdim olunmuşdur. Ədəbiyyatşünas Zeydulla Ağayevin fikrincə, Nizami yaradıcılığına müraciət etmiş mütərcimlər tanınmış şərqşünas alimlər olmuşlar; "Yeddi gözəl"də isə Azərbaycan şairinin bəxti xüsusilə gətirmişdir: onun tərcüməçisi S. E. Uilson keçən əsrin ən məşhur farsdilli ədəbiyyat mütəxəssislərindən hesab olunur. "Yeddi gözəl" üzərində yaradıcılıq işini başa çatdırarkən ingilis alimi artıq on dörd il idi ki, Londonun universitet kollecində fars dili və ədəbiyyatı üzrə professor işləyirdi. Ona görə də tərcümə uğurlu alınmışdır².

---

¹Xəlilli Ş. Azərbaycan-İngilis ədəbi əlaqələri (folklor materialları əsasında). Bakı: "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" NPB, 2002, s.21.

²Ağayev Zeydulla. Azərbaycan-Amerika ədəbi əlaqələri. Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya. Əlyazması hüququnda. Bakı, 1996, s.70.

Görkəmli Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin əsərləri də ingilis alimlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Katlin Burill Nəsiminin rübailərinə dair dəyərli monoqrafiya yazmış və eyni zamanda onun rübailərini tərcümə etmişdir. Doktorluq elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan bu əsər 1964-cü ildə Kembric universitetində müdafiə edilmiş, 1972-ci ildə kitab şəklində buraxılmışdır. Bu kitab Nəsimi əsərlərinin ingilis dilinə ilk tərcüməsi hesab olunur.

Nizamidən sonra ingilis tədqiqatçılarının daha çox müraciət etdiyi şairlərdən biri Məhəmməd Füzuli olmuşdur. Şairin ingilis şərqşünaslığında öyrənilməsi tarixindən ilk dəfə görkəmli rus alimi A.Krımiski bəhs etmişdir. Sonralar B.Çobanzadə, H.Araslı, İ.Babayev, R.Azadə, M.Quluzadə, F.Qasımzadə, L.Əliyeva və başqaları Füzulinin əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi problemlərinə toxunmuş, ingilis ədəbiyyatşünaslığının bu sahədəki uğurlarından və nöqsanlarından bəhs etmişlər.

Akademik Həmid Araslı yazırdı: “Məşhur ingilis şərqşünası Gibb onu Günəşə oxşadığı zaman heç yanılmamışdır. Həqiqətən, Füzuli poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatı üföqlərində bir günəş kimi parladı və əslrərcə Azərbaycan şairləri ondan işıq aldılar”¹.

Tədqiqatçı L.Əliyeva yazır: “Füzuli haqqında ingilis şərqşünaslarının mülahizələri öz dərinliyi, doğruluğu və elmiliyi ilə çoxdan bəri alimlərin rəğbətini qazanmışdır. Onların tərcümələrinə gəlincə, demək lazımdır ki, burada ara-sıra nöqsanlara təsadüf edilsə də, bu tərcümələr vasitəsilə ingilis oxucuları Füzuli poeziyasının ecazkar aləminə daxil olmuşlar”².

Tanınmış tədqiqatçı Ülfət Bədəlbəyli öz tədqiqatında Qərb renesansı ilə, xüsusən Şekspir yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı təsir və əlaqələrinin qeniş şəkildə öyrənmişdir.³

Xalqların ədəbi əlaqələrinin başlıca forması tərcümədir. Təsadüfi deyil ki, müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif ədiblər alim və filosoflar tərcümə işinə yüksək qiymət vermiş, mədəni əlaqələrin inkişafında onun əvəzsiz rolunu qeyd etmişlər. Bu mənada tərcüməni “bəşəriyyət tarixində xalqları

---

¹Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri (Seçilmiş əsərləri). Bir cildə. Redaktor: Nüşabə Araslı. Bakı: Gənclik, 1998, s.13.

²Əliyeva Leyli. Füzuli və ingilis şərqşünaslığı. Elmi redaktoru: Azadə Rüstəmov. Bakı: Ozan, 1997, s.141.

³Бадалбейли У. Английское возрождение и Восток. Баку: ЭЛМ, 2000, 350 с.

bir-birinə bağlayan mənəvi körpü” adlandıranlar yanılırlar.

I fəslin “**XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcüməsi və ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi-nəzəri qiymətləndirilməsi**” adlanan II yarım fəslində qeyd edilir ki, Azərbaycan-İngilis və İngilis-Azərbaycan ədəbi əlaqə və münasibətləri ikitərəfli proses kimi meydana çıxıb inkişaf etmişdir. Yəni ingilisdilli ədəbiyyat Azərbaycanda tərcümə və nəşr edilməklə öyrənilib tədqiq olunduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı da İngilis dilinə tərcümə edilərək Böyük Britaniyada və ABŞ-da müxtəlif nəşrlər şəklində oxuculara çatdırılmışdır. Bu mənada Azərbaycan klassik ədəbiyyatının və folklorunun ümumən İngilis dilinə tərcüməsi, Qərbi aləmdə və ABŞ-da da yayılması, araşdırılması tarixi təxminən 300 illik bir dövrü əhatə edir. Xüsusilə XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatının Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli, M.F.Axundzadə kimi klassikləri ingilisdilli tərcümə və nəşrlərdə təhlil və tədqiq edilməyə başlanmışdır.

XX əsrin əvvəllərindən etibarən bu günümüzdə qədər İngiltərə və ABŞ-da Azərbaycan şair və yazıçılarının ayrı-ayrı əsərlərinin çapı ilə yanaşı, onların bütöv kitablarının da nəşri geniş yayılmışdır. Əgər keçən əsrin 80-ci illəri də daxil olmaqla həmin dövrdə Azərbaycan müəlliflərinin əsərləri əsasən rus dili vasitəsi ilə İngilis dilinə tərcümə edilirdisə, dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra yazıçı və şairlərimiz Böyük Britaniya və ABŞ-da əsasən birbaşa Azərbaycan dilindən tərcümə ilə təqdim edilmişlər. Bu isə şübhəsiz ki, milli ədəbiyyatımızın ingilisdilli oxucuya daha səviyyəli və keyfiyyətli şəkildə çatdırılmasına imkan vermişdir. Bu baxımdan görkəmli ədib Mir Cəlal Paşayevin və xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin əsərlərindən ibarət kitablarının ABŞ-da İngilis dilində nəşrini xüsusilə qeyd etməliyik.

Böyük Britaniya və ABŞ ədəbiyyatı nümunələrinin ana dilimizə tərcüməsi ilə bərabər, ümumən Qərbi və dünya ədəbiyyatı kontekstində, habelə İngilis –Azərbaycan–Amerika ədəbi-mədəni əlaqələri müstəvisində qarşılıqlı şəkildə ayrı-ayrı yazıçı və şairlərin əsərləri, kitabları, yaradıcılığı haqqında ədəbi-tənqidi və elmi məqalələr və dissertasiyalar da yazılır. Çap və nəşr olunmuş ingilisdilli əsərlər tərcüməşünaslıq baxımından bədii adekvatlığa nəzərən təhlil və tədqiq edilməklə ideya-bədii məziyyətləri və nöqsanları üzə çıxarılır. Bu baxımdan vaxtilə görkəmli yazıçı və ədəbiyyatşünaslardan C.Cabbarlı, S.Vurğun, H.Araslı, M.Hüseyn, Ə.Sultanlı, M.Arif, M.Cəfər, M.Rəfil, Ə.Ağayev, R.Əliyev, B.Nəbiyev tərəfindən başlanmış və inkişaf etdirilmiş klassik Azərbaycan ədəbiyyatının və folklorumuzun ingilisdilli nəşrlərdə, həmçinin tərcümə

sənətinin praktikasını və nəzəriyyəsi sahəsində, o cümlədən ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda öyrənilməsi istiqamətində görülən işləri R.Qayıbova, İ.Rəhimov, Ə.Rza, Anar, Elçin, C.Nağıyev, Z.Ağayev, V.Quliyev, Ş.Xəlilli, Ə.Əfəndiyev, S.Mustafa, V.Arzumanlı, Q.Bayramov, İ.Arzumanova, L.Əliyeva, E.Şirinov, N.Nuriyeva, E.Əliyev, F.Quliyev və başqa filoloq və mütəxəssislər davam etdirmişlər. İngilis və ABŞ ədəbiyyatşünaslığında Azərbaycan ədəbiyyatı məsələlərinə dair aparılmış tədqiqlər və ayrı-ayrı müəlliflərin həyat və yaradıcılığı haqqında yazılmış elmi işlərlə birlikdə müxtəlif ədəbi əsərlərin tərcüməşünaslıq nöqtəyindən nəzərdən araşdırılması da ədəbi-nəzəri fikrimizi zənginləşdirmişdir.

Dissertasiya işinin **“Müstəqilik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının ingilisdilli nəşrlərdə tərcüməsi və araşdırılması”** adlanan II fəslinin I yarım fəslində **“Azerbaijan International” jurnalında Azərbaycan ədəbiyyat məsələləri**ni əhatə edir.

Təsisçi-naşir Piruz Xanlu (Pirous Khanlou) və onun həyat yoldaşı məsul redaktor Betti Bleyer (Betty Blair) ABŞ-ın Los-Anceles şəhərində 1993-cü ildən başlayaraq **“Azerbaijan international”** (**“Beynəlxalq Azərbaycan”**) adlı rəngli-illüstrativ jurnalını yayımlayırlar. İngilis dilində nəşr edilən və dünyanın 50-dən çox ölkəsində oxunan bu jurnalda Azərbaycan xalqının, Azərbaycan Respublikasının tarixi, mədəniyyəti, ictimai-siyasi, iqtisadi həyatı və s. ilə bağlı materiallar dərc edilir.

Burada çap olunan materiallar arasında bilavasitə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına, klassik poeziyaya və müasir söz sənətinə dair məqalə və məlumatlar geniş yer tutur. Bu baxımdan ildə dörd dəfə (bahar, yay, payız, qış) öz oxucuları ilə görüşə gələn **«Azerbaijan international»** jurnalının 1996-cı ildə nəşr olunan bahar nömrəsi maraqlı doğurur. Jurnalın məsul redaktoru Betti Bleyerin **“Müasir ədəbiyyat”** adlanan baş məqaləsi (**“Editorial: Contemporary Literature”**) müasir Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı qeydlərdən ibarətdir. Müəllif göstərir ki, əsrlər boyu Azərbaycan xalqı şeirsevər kimi tanınmışdır. Bakıda XII əsrdən bu günə qədər yazıb yaratmış çoxlu sayda ədəbi simaların heykəlləri vardır. Bəs böyük yazıçıların irsi indi qorunub saxlanılmaqla davam etdirilirmi? Yeni mövzular və yeni formalar meydana çıxırmı? (Has the legacy of great writers continued? Are new themes and new forms emerging?)¹. Bu baxımdan o, Anar, Elçin, Çingiz Abdullayev, Yusif Səmədoğlu, Maqşud İbrahimbəyov və digər görkəmli ədiblərin adlarını çəkir. B.Bleyer göstərir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında başlıca

---

¹Azerbaijan International, Spring, 1996, s. 4.

aparıcı mövzu həmişə humanizm olmuşdur (The dominate theme of Azerbaijani literature has always been humanism). Onun fikrincə, Azərbaycanda yeni ədəbiyyat rüşeym formasında olsa da meydana çıxmaqdadır. Lakin bu prosesi daha da çiçəkləndirmək üçün onu beynəlxalq ictimaiyyət dəstəkləməlidir (A new literature is beginning to emerge in Azerbaijan though it's still embryonic in form. But the process needs support from the international community IF it is to flourish)¹.

“Azerbaijan International” jurnalının 1996-cı il bahar nömrəsində xalq yazıçı Sabir Əhmədlinin “Dənizdən gələn səda” hekayəsi tanınmış mütərcim və yazıçı Zeydulla Ağayevin tərcüməsində (“Voice from the sea”) verilmişdir. Bədii adekvatlıq baxımından tərcümə, demək olar ki, qüsursuzdur.

Xalq şairi Səməd Vurğunun 90 illiyi yubileyi münasibətilə oğlu Vaqif Səmədoğlunun məqaləsi və hər ikisinin əsərlərindən nümunələr ingilis dilinə tərcümədə çap edilmişdir (Samed Vurgun. Father and Poet: 90th Jubilee – Vaqif Samadoglu).

Böyük şair və dramaturq Hüseyn Cavidin də ingilisdilli oxucuya təqdim edilməsi jurnal redaksiyasının təqdirəlayiq işi kimi qiymətləndirilməlidir. (“Hossein Javid: The Night Father Was Arrested – Turan Javid”). H.Cavidin qızı Turan Cavid tərəfindən yazılmış məqalə (“Gecə atam həbs edildi”) keçən əsrin Stalin repressiyalarının faciəli günlərini yada salır².

Bu nömrədə daha sonra akademik Kamal Talıbzadənin “Ədəbi tənqid: Sovet əsərlərinə yeni baxış» (“Literary Criticism: New Look at Soviet Work – K.Talibzade”), Mir Cəlal Paşayevin oğlu, Azərbaycanın ABŞ-da ilk səfiri Hafiz Paşayevlə B.Bleyerin müsahibəsi və görkəmli yazıçının hələ 1932-ci ildə qələmə aldığı “Anket Anketov” adlı satirik hekayəsi çap edilmişdir. Hekayə Mir Cəlalin 1998-ci ildə ABŞ-da nəşr olunmuş “Dried Up in Meetings” (“İclas qurusu”) adlı kitabından götürülmüşdür³.

Jurnalın “Bakı gündəliyi” rubrikasında xarici vətəndaş Syüzən Kornel “Xalqı tanımaq üçün şeiriyyətini tanı” sərlövəli yazısında Azərbaycan poeziyasından bəhs edir, “Azərbaycan antologiyası” adlı kitabdən söz açır. Burada Azərbaycanın dünyamiqyaslı ədəbiyyat və

---

¹Azerbaijan International, Spring, 1996, s. 68.

²Azerbaijan International, Spring, 1996, s. 20-26.

³Yenə orada, s. 56-58.

incəsənət xadimlərinin yaradıcılığı təqdim edilir, beynəlxalq arenaya çıxarılaraq xalqımız haqqında geniş məlumat verilir.

Son illər Qurban Səidin yaradıcılığı, o cümlədən onun “Əli və Nino” romanı ədəbi-elmi ictimaiyyətin diqqət mərkəzindədir. Müzakirə və mübahisələr artıq problem səviyyəsinə qalxmışdır. Betti Bleyer, Könül Səmədova və Sevinc Mehdizadənin “Vakkanın Əsəd Bəy haqda sensasiyalı bioqrafiyası” adlı məqaləsi problemə müəyyən aydınlıq gətirir.

“...Son aylar “Əli və Nino” romanı Amerika Birləşmiş Ştatlarında böyük uğur qazanıb. Milyonlarla oxucusu olan kitab klublarından biri bu kitabı son ayın bestselleri elan etmişdir. Kitab yüz min tirajlarla nəşr edilir və satılır. Hollivud müəssisələrindən biri “Əli və Nino”nu ekranlaşdırmaq fikrindədir. İlk dəfə 1937-ci ildə Vyanada Qurban Səid imzası ilə alman dilində nəşr olunan “Əli və Nino”nun və onun müəllifinin taleyi isə ingilis-amerikan mətbuatında sensasiya doğuran məqalələrin, fikir və mülahizələrin predmeti olmuşdur”.

(“Azadlıq” radiostansiyasının 19.04.1972 tarixli, 525 №-li verilişinin stenoqramından)¹.

II fəslin “Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikri ingilisdilli nəşrlərdə” adlanan II yarım fəslində qeyd edilir ki, Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikri ingilisdilli nəşrlərdə kitab, monoqrafiya, elmi məqalə, tezis, resenziya və s. formalarda işıq üzü görmüşdür.

ABŞ-da (İndiana, Bluminqton şəhəri) xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin iki dəfə (1997 və 1998) “Şeirlər, qısa hekayələr və bir pyes” (“Poems, Short Stories and a Play”) adlı seçilmiş əsərləri, görkəmli ədib Mir Cəlal Paşayevin ön sözlə 13 hekayədən ibarət kitabı nəşr edilmişdir. Tədqiqatçı Hadi Sultan Qurreyin “Müasir Azəri ədəbiyyatı. Möcüz poeziyasında kimlik, gender və siyasət”. (“Modern Azeri literature. Identity, gender and politics in the poetry of Mojuz”) adlı kitabı nəşr olunmuşdur. Bunlardan başqa, tanınmış yazıçı-dramaturq Əmir Pəhləvanın Berlində ingilis dilində romanları çap edilmişdir və s.

Ayrı-ayrı antologiya və məcmuələrdə Azərbaycan müəlliflərinin ingilis dilində şeir, hekayə, pyes və məqalələri və onlar haqqında rəylər dərc edilmişdir. Əlbəttə, bütün bunların hər birinə hətta ötəri olsa belə ayrıca toxunmaq qeyri-mümkündür. Dissertasiyada imkan daxilində 1991-

---

¹Abdullayeva T.M. Azərbaycan ədəbi fikrində qərbçilik meyilləri (XX əsrin əvvəlləri). Elmi redaktor: Zaman Əsgərli. Bakı: Avropa, 2014, s.1-2.

2011-ci illərdə Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilindəki nəşrlərinin bir qismi araşdırılmışdır.

Burada tanınmış tədqiqatçı alim professor Rüstəm Əliyevin dahi Nizami Gəncəvinin 840 illiyi münasibətilə “Nizami Gəncəvi” adlı araşdırması ayrıca kitabça şəklində Azərbaycan, rus, ingilis, alman, fransız, fars, türk və ərəb dillərində nəşr olunmuşdur.

AMEA-nın müxbir üzvü Azadə xanım Rüstəmovanın “Məhəmməd Füzuli” və xalq yazıçısı Elçinin “Cəfər Cabbarlı” monoqrafiyalarının ingilis dilindəki nəşrlərini xüsusilə qeyd etmək istərdik. Hər iki monoqrafiyanın Azərbaycan dilində nəşri elmi ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

İngilis dilində olan bu nəşrlər klassiklərimizi beynəlxalq aləmdə tanıtmaya kömək edib. R.Azadənin “Muhammad Fizuli” monoqrafiyası belə başlanır: “Like in all other periods of its development literature in the Middle ages had its great stars with satellities around them. One of them is Fizuli”¹ – “Ədəbiyyatın inkişafının hər bir mərhələsində olduğu kimi orta əsrlər dövründə də ətrafında peykləri olan böyük ulduzlar vardır. Onlardan biri də Füzulidir”. Daha sonra müəllif Füzuli yaradıcılığının, poeziyasının ideya-estetik xüsusiyyətlərini təhlil edərək ingilisdilli oxucuya böyük sənətkarın tarixi-ədəbi xidmətlərini açıb göstərir. Monoqrafiyada Füzuli şeirindən ayrı-ayrı parçalar ingilis dilində adekvat şəkildə tərcümə edilərək ingilisdilli oxucuya çatdırılır.

Xalq yazıçısı Elçinin ingilis dilində Cəfər Cabbarlıya həsr edilmiş tədqiqat əsəri də maraq doğurur. Kiçik broşura kimi 1999-cu ilin 22 noyabrında yazılmış əsər iki dəfə (2000 və 2002-ci illərdə) nəşr olunmuşdur. Birinci nəşrdə mündəricat (Contents) var, ikinci nəşrdə isə kitabça sadəcə olaraq yarımbaşlıqlarla 9 mövzu üzrə bölünmüşdür. Bu baxımdan ilkin mündəricat ilə sonrakı nəşrdəki bölmələr eynidir.

Monoqrafiyada Cəfər Cabbarlının “Vəfalı Səriyyə”, “Aydın”, “Oqtay Eloğlu”, “Od gəlini”, “Sevil”, “Almaz”, “Yaşar” və s. pyesləri, hekayələri, şeirləri bu və ya digər dərəcədə təhlil edilir, onların ideya-bədii xüsusiyyətləri araşdırılır. Müəllif C.Cabbarlı pyeslərindən parçaları, dialoqları təqdim etməklə konkret təhlil və tədqiq predmetini ortaya qoyur. Burada Mikayıl Müşfiqin Cəfər Cabbarlının ölümünə həsr etdiyi şeirdən də bir parça verilmişdir.

---

¹ Rustamova Azade. Muhammad Fizuli. Baku: 1998, p 3

Xalq yazıçısı Elçin monoqrafiyanı belə tamamlayır: “Jabbarli is a literary phenomenon. And Jabbarli’s creative activity itself has established this “Jabbarli phenomenon” in Azeri literature”¹.

Tərcüməsi: “Cabbarlı ədəbi fenomendir. Və Cabbarlının yaradıcılıq fəaliyyətinin özü Azərbaycan ədəbiyyatında “Cabbarlı fenomenini” yaratmışdır”.

Beləliklə, gördüyümüz kimi, milli ədəbi-nəzəri fikrimiz bu və ya digər dərəcədə ingilisdilli oxucuya təqdim edilmişdir. Belə faktların diqqətəlayiq cəhəti ondadır ki, Azərbaycan klassikləri haqqında olan milli ədəbiyyatşünaslıq nümunələri obyektiv elmi qiymətləndirmə və dəyərləndirmə baxımından xarici tədqiqatçılar üçün həqiqət anını əks etdirir.

Dissertasiya işinin **“Müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcüməsinin adekvatlıq xüsusiyyətləri”** adlanan III fəslinin I yarım fəslə **“Tərcüməşünaslığın bəzi məsələləri”** adlanır. Akademik N.İ.Konrad tərcümənin milli ədəbiyyatlar üçün əhəmiyyətinə böyük fikir verərək yazır: “Tərcüməçi öz qarşısına xüsusi əhəmiyyətli bir vəzifə qoya bilər: tərcümənin köməyi ilə yeni ardıcılıq metoduna yiyələnmək vəzifəsi, bu metod üçün səciyyəvi olan dil vasitələrini işləyib hazırlamaq vəzifəsi. Belə olduqda tərcümə yazıçı üçün yaradıcılıq cəhətdən yenidən silahlanma vasitələrindən biri, oxucu üçün isə varlığı dərk etmənin yeniləşməsi vasitələrindən biri olur. Ona görə də aydındır ki, metod və istiqamət cəhətdən yeni olan hər hansı bir ədəbiyyatın bərqərar olma mərhələsində tərcüməçilik işi belə bir böyük yer tutur və bu işlə məhz yazıçılar ciddi səylə məşğul olurlar”². Bu konseptual yanaşmada metod məsələsinin gündəmə gətirilərək qabardılması təsadüfi deyildir. Tərcümə təkcə, başqa xalqların mədəni irsinin öz ana dilində oxumaq fürsəti demək deyildir, yuxarıdakı sitatdan da göründüyü kimi, bədii tərcümənin fəlsəfəsi daha geniş və miqyaslıdır. Nəyə görə belədir? Hər şeydən əvvəl ona görə ki, bədii tərcümə prosesində xarici dillə ana dilinin “qarşılaşması” tərcümə edilən əsərdə konsentrasiya edilərək bilinən, aydın olan mətləblərə yeni çalarların əlavə edilməsi mətləbi dərk edilir. Yəni, bu təsadüfdə oxucunun (və şübhəsiz ki, müəllifin də!)

---

¹ Elchin. Jafar Jabbarli. Baku: Azerneshr, 2002, p 47

² Конрад Н.И. К вопросу о литературных связях // Интернациональное и национальное в литературах Востока. Сборник статей. Москва: Наука, 1972, с.15.

təsəvvüründəki gerçəkliyin sərhədləri genişlənir, bir anlayışın sənə məlum olan “sərhəd dirəyi” hamının gördüyü yerdən hərəkət edərək dəyişir, sözlərin, anlayışların tutumunun əslində sonsuz olması həqiqəti fəhm edilir. Bədii tərcümə yazıçıya (əgər yazıçı həm də mütərcimdirsə!) başqa perspektivlər axtarmaq imkanı verir, onun baxışlarının üfurlərini genişləndirir. Yaradıcılıq prosesi üzərində çoxillik müşahidələr sübut edir ki, üslub və metod anlayışında iştirak edən qurucu komponentlərdən biri “vərdiş”dir. Yəni, hər hansı yazıçının əsərlərini ardıcılıqla mütaliə edən şəxs onun üslub və metoduna maksimum yaxınlaşır, hansı məqamda nələri deməsi qabaqcadan məlum olur. Ancaq başqa dillərdən, deyək ki, eyni mövzularda tərcümə edilən əsərlərin oxucusu bu vərdişin müəyyən səviyyədə aradan qalxmasına yardımçı olur. Və beləliklə, bədii tərcümə təcrübəsi yaradıcılıq və oxu metodunun zənginləşməsinə, öz dar, məhdud çərçivəsini aşıb geniş üfurlərə çıxmasına təkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bədii tərcümənin təcrübə bazasının mükəmməl nəzəri sistemə çevrilməsi müəyyən mərhələlərdən keçir. Bu mərhələləri nəzərdən keçirək:

1. Sətri tərcümə. Buna hərfi tərcümə də deyirlər. Belə tərcümədə orijinalın mətni eyni ilə verilir, forma xüsusiyyətləri – şeirdə bəndlərin və qafiyələrin quruluşu, rədiflər, vəzn və s. saxlanılır. Bunların haqqında tərcüməçi ancaq məlumat verməklə kifayətlənir. Sətri tərcümə yalnız müvafiq məzmunu ötürmək funksiyasını daşıyır.

Vaxtilə ədəbi prosədə sətri tərcümə aparıcı yer tutub. Ondan lazım gəldikdə indi də istifadə edirlər. Tərcümənin bu növünə o zaman müraciət edilib, hazırda da edilir ki, orijinalın dilini bilən tərcüməçilər olmur. Mütərcim əsəri birbaşa öz dilindən deyil, ya müəllifin, ya da başqa birisinin həyata keçirdiyi sətri tərcüməyə əsasən çevirir. Təbiidir ki, bu cür “ikimərtəbəli” tərcümə əsərin keyfiyyətinə mənfi təsirsiz qalmır. Həm əsər çox itirir, həm müəllifin dəsti-xətti, yazı manerası itib-batır, həm də orijinalın milli koloriti diqqətdən kənar qalır. Buradan belə bir həqiqət hasil olur ki, bir dildən başqa dilə çevirmənin də səmərəli növü orijinaldan birbaşa tərcümədir. Hazırda bu tərcümə üsulu hamı tərəfindən təqdir olunan ən yararlı yoldur. Bunun üçüncü növü ilk növbədə hər iki dili mükəmməl bilən peşəkar tərcümə mütəxəssisləri yetişdirmək ən vacib məsələlərindəndir.

2. Filoloji tərcümə. Bu tərcümə növünün başlıca tələbi orijinalın mövzusu və strukturu ilə bərabər onun ifadə vasitələrini, bədii təsvir priyomlarını, üslub və yazılış dəst-xəttini qoruyub saxlamaqdır. Filoloji tərcümənin əsas şərti son dərəcə dəqiqlikdir. Burada hər hansı sərbəstliyə,

artırma və ixtisarlara yol vermək məqbul deyildir. Filoloji tərcümədə mətnin oxucuya daha yaxşı çatması üçün ona dair izahlar, qeydlər və lüğətlər də verilir¹. Filoloji tərcümə növü etibarilə bədii olmasa da, eyni müəlliflərdən həyata keçirilən bədii tərcümələrlə müqayisə olunduqda orijinal mətnin dərkində mühüm rol oynayan cəhətlər ortaya çıxır. Yəni, filoloji tərcümə bədii tərcümə üçün bir növ təyinedici rol oynaya bilər.

Tərcümənin obyektini kimi bədii mətn tərcümə prosesi və onun keyfiyyətinə təsir edən bir sıra keyfiyyətlərə malikdir. Bədii mətnin tərcüməsi insan fəaliyyətinin çox mürəkkəb və çətinləşən növüdür, bu prosesdə müxtəlif mədəniyyətlər, müxtəlif və fərqli şəxsiyyətlər, fərqli təfəkkür tərzləri, müxtəlif ədəbiyyatlar, müxtəlif epoxa, ənənə və texnologiyalar üz-üzə gəlir. Bədii tərcümənin əsasında orijinalda ifadə edilən, fərqli işarələr sisteminə əsaslanan mətni başqa bir işarələr sisteminə çevirmək dayanır. Göründüyü kimi, fikir və ya ideyanın bir işarələr sistemindən başqa bir işarələr sisteminə əsaslanaraq ötürülməsi çox mürəkkəb prosesdir.

III fəslin “**Bədii tərcümədə adekvatlıq**” adlanan II yarım fəsilində qeyd edilir ki, bədii üslub funksional üslublar arasında mühüm yer tutmaqla bərabər, tam şəkildə təsvirə gəlməyən, sona qədər müəyyənləşdirilməsi çətin olan kateqoriyadır. Bunun əsas səbəbi odur ki, bədii üslub üslublar arasında ən hərəkətli, yaradıcı baxımdan inkişafa ən çox meyilli olan bir nəsnədir. Bədii üslubun mahiyyətində belə bir cəhət durur ki, o, yeni olana, əvvəllər tanınmayan nəsnələrə doğru qarşısalmıyaz şəkildə hərəkət edir, yəni, bədii üslub əslində müəllifin açmaq, kəşf etmək istədiyi dünyaya doğru hərəkətdir, bu səbəbdən onun mahiyyəti dinamika ilə səciyyələnir.

Hamıya məlumdur ki, bədii üslubda əsas komponent ifadə üsuludur, belə də yeni və hələ tam olaraq açılmamış bir dünyanın, deyək ki, əşyaların yeniliyi və qeyri-adiliyinin ifadəsi bu funksional üslub nəhrində uğurlu kommunikasiya tipi sayıla bilər.

Mütəxəssislər belə düşünür ki, bədii mətnin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün onun mahiyyətini aydınlaşdırmaq mühümdür. L.L. Nelyubin “bədii mətn” dedikdə konkret dildə yüksək səviyyədə qələmə alınmış fərdi, bədii nitq nümunəsini” başa düşür².

---

¹Tərcümə sənəti. Məqalələr məcmuəsi. Elmi redaktor: Fəridə Vəlixanova. Bakı: Yazıçı, 1990, s.6.

²<http://www.hintfox.com/article/ponjatie-adekvatnosti-i-ekvivalentnosti-v-perevode.html>

Bədii mətnin adı mətndən əsas fərqi onun tanış sözlərdə mənanı dərinləşdirmək və çoxaltmaq qabiliyyətinə malik olmasındadır, yəni, məhz bu xüsusiyyətin sayəsində indiyə qədər tam şəkildə tanıdığımızı zənn etdiyimiz sözlərin daxilində bir yenilik yaranır, onlar obrazlara çevrilir və gerçəkliyin bu obrazlarda görüntüsü tam fərqli bir şəkil malir. Diqqət edin: adı sözlərlə gerçəklik rəsm edildikdə biz ancaq müvafiq informasiyanı qəbul edirik, bədii mətn çərçivəsində mənəçoxaldıcı sistem və ya mexanizm olduğundan adı informasiya aradan qaldırılmasa da, onun tərkibi, əsas funksiyası dəyişir, gerçəkliyin nəzərdən keçirilən hissəsi obrazlarla təsvir edilir və nəticədə bu təsvir vasitəsi ilə dünyada insanın tanış olmadığı mənalar meydana gəlir.

Dissertasiyada Mirzə Fətəli Axundzadənin “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli Şah” komediyasının, xalq yazıçısı Elçinin “Şekspir” pyesinin, Ağarəhim Rəhimovun “Kövrək qəlbın titrəyişləri” povestinin, Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni”nin (Ə.Cavad), Şahmar Əkbərzadənin “Pele”şerinin, V.Ərəbov (Turksoy) tərəfindən ingilis dilində tərcümələri, habelə bir sıra digər müəlliflərin poetik nümunələrin ana dilimizdəki ifadələrinin təhlilinə xüsusi olaraq diqqət yetirmişdir. Poetik mətnlərin orijinalı onların ingilis dilinə tərcümələrinə müqaisəli şəkildə tutuşdurularaq adekvatlıq nökteyi-nəzərdən qiymətləndirilmişdir.

Bir qayda olaraq bədii mətnlərdə mövzu dairəsi o qədər də geniş olmur, adətən belə deyirlər ki, bədii əsərlərdə üç əsas mövzu var: həyat, eşq və ölüm. Yaxud başqa şəkildə ifadə edək: insan və onun daxili dünyası. Bunun müqabilində həmin dar mövzuları açmaq və onların genişliyini göstərmək üçün bədii vasitələr arsenalı həddindən artıq geniş olur. Bu fikir doğrudan da diqqətəlayiqdir ki, “bu halda yazıçının vəzifəsi oxucuları bu obrazlar içində batırmaq deyil, əksinə, həmin vasitələrdən elə istifadə etməkdir ki, oxucu təqdim edilən mətndə gerçəkliyin fərqli şəklini görə bilsin”¹.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində araşdırma zamanı irəli sürülmüş əsas müddəə və tezislər ümumiləşdirilərək belə bir yekun qənaət ifadə edilir ki, klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra nümunələrinin ingilis dilinə tərcüməsinin və ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda öyrənilməsinin təxminən üç yüz illik tarixi vardır.

Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi bərpa ediləndən sonra bu proses yüksələn xətlə davam və inkişaf etmişdir. 1991-2011-ci illər ərzində ingilis dilində milli söz sənətimizin müxtəlif növ və janrlarını əhatə edən zəngin

---

¹<http://vikent.ru/enc/4552/>

tərcümə ədəbiyyatı meydana gəlmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında ingilis dilində kitab və monoqrafiyalar, ədəbi-tənqidi və nəzəri-elmi məqalələr yazılmışdır. İngilis dilində olan nəşrlərin bir çoxu ABŞ-da, Böyük Britaniyada və digər xarici ölkələrdə, bir qismi isə Bakıda işıq üzü görmüşdür. Bu dövrdə ana dilimizdən çevrilməklə yaradılmış tərcümə ədəbiyyatını bir dissertasiya həcmi daxilində bütövlükdə tam əhatə etmək mümkün deyildir. Məhz buna görə də biz yalnız bu və ya digər ədəbi növ və janrdan əldə edilmiş nümunələri – ingilis dilinə tərcümə edilmiş və nəşr olunmuş nəsr, poeziya, dramaturgiya və elmi yaradıcılıq əsərlərinin bir hissəsini, bəlkə də lap az, lakin fikrimizcə, tanınmış müəlliflərin səciyyəvi olan əsərlərini təhlil və tədqiq obyektinə və predmetinə çevirə bilmişik.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıda qeyd olunan elmi işlərində əksini tapmışdır:

1. ABŞ-ın Azerbaijan International jurnalının səhifəsində Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika Elmi Konfransının Materialları. I cild, Bakı: 2013, s.280-281.
2. Nizami Gəncəvinin əsərlərinin ingilis dilindəki tərcümələri və tədqiqləri haqqında // Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri, 2013, №4, s.154-159.
3. İngilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika Elmi Konfransının Materialları. II cild. Bakı: 2013, s.123-125.
4. Qərbi ədəbiyyatından bədii tərcümənin tarixinə dair // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 2014, 2 (90), s.149-150.
5. Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcüməsi və ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda tədqiqi tarixi // AMEA Naxçıvan bölməsi. İncəsənət, dil və ədəbiyyat institutu. Axtarışlar, 2014, cild 4, №3, s.91-96.
6. Перевод и издания произведений Низами Гянджеви. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Симферополь, 2014, т. 27(66), №3, с.393-396.
7. Появление литературы на Азербайджанском языке / Международная научно-практическая конференция 24-25 октября 2014 года. Научные исследования в сфере гуманитарных наук: открытия XXI века. Пятигорск, 2014, с.6-10.

8. XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcüməsi və tədqiqi məsələləri // AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat institutu. Ədəbi əlaqələr. 2015, IX toplu, s.66-69.
9. Художественный перевод литературных произведений / Azərbaycan xalqının Ümumimilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr edilmiş Gənc Tədqiqatçıların IV beynəlxalq Elmi Konfransı. Qafqaz Universiteti, 29-30 aprel 2016-cı il. Bakı: 2016, s.1016-1017.
10. Orta əsrlər klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ingilis dilinə tərcüməsi / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Gəncə şəhər İcra Hakimiyyəti. Gəncə Dövlət Universiteti. Gənc alimlərin I beynəlxalq elmi konfransı. II hissə 17-18 oktyabr 2016, s.13-16.
11. Müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı // Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri, 2016, №3, s.74-76.
12. История романа “Али и Нино” // Gəncə Dövlət Universitetinin Elmi Xəbərləri, 2017, №2, с.96-99.
13. Well-known poets of Azerbaijan literature in XIX-XX centuries / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Gəncə şəhər İcra Hakimiyyəti. Gəncə Dövlət Universiteti. Gənc alimlərin II beynəlxalq elmi konfransı. 26-27 oktyabr 2017, s. 244-246.

Elnara Kamandar gizi Abdullayeva

**Study of the problems of the Azerbaijani literature in the English
literary studies in the modern epoch
(1991-2011)**

SUMMARY

The main goal of the dissertation is to analyze and investigate the national literary examples published in English in 1991-2011.

The first chapter of the thesis is called, "**History of the translation of Azerbaijani literature into English and its study in English literary studies.**" The main form of literary relations between peoples is translation. It is not by chance that different literati scholars and philosophers at different times highly appreciated the work on translation and noted it's the invaluable role in the development of cultural relations. In this sense, those who call translation " a spiritual bridge connecting the peoples together in the history of mankind" are not mistaken.

The second chapter of the thesis is called, "**Translation and study of Azerbaijani literature of the period of independence in English-language editions**". In the period of independence, in separate anthologies and collections were poems, stories, a number of plays and articles by Azerbaijani authors and opinions about Azerbaijani writers published in English. Pirous Khanl and Betty Blair have done a great job in promoting our historical and cultural reality and also spreading the pearls of ancient and rich Azerbaijani literature around the world. through the illustrative magazine "Azerbaijan International"

The third chapter of the thesis is called, "**Features of the adequacy of the translation of Azerbaijani literature into English in the period of independence**". Translation does not mean only the ability of reading the literary-cultural heritage of other peoples in one's native language the philosophy of literary translation is broader and more ambitious.

In the "**Conclusion**" part of the dissertation, the main points and theses presented in the course of the study are summarized as follows: about four hundred years of the history of the translation and study of a number of Azerbaijani classical and modern literature in English-language study of history and theory of literature.

Эльнара Камандар гызы Абдуллаева

**Изучение проблем Азербайджанской литературы в англоязычном
литературоведении в современную эпоху
(1991-2011годы)**

РЕЗЮМЕ

Основная цель диссертации - проанализировать и исследовать национальные литературные примеры, опубликованные на английском языке в 1991-2011 годах.

Первая глава диссертации называется, **«История перевода азербайджанской литературы на английский язык и её изучения в англоязычной литературной критике»**. Основной формой литературных отношений народов является перевод. Не случайно, что в разное время разные ученые и философы высоко ценят работу по переводу и отмечают ее неосценимую роль в развитии культурных отношений. В этом смысле те, кто называют перевод «духовными мостами, соединяющими народы вместе в истории человечества» не ошибаются.

Вторая глава диссертации называется, **«Перевод и изучение азербайджанской литературы периода независимости в англоязычном литературоведении»**. В период независимости отдельные антологии и сборники публиковали стихи, рассказы, пьесы и статьи на английском языке и мнения об азербайджанских писателях. Фируз Ханилы и Бетти Блэр проделали большую работу по продвижению нашей исторической и культурной реальности через иллюстративный журнал “Azerbaijan International”, а также распространили жемчужины древней и богатой азербайджанской литературы во всем мире.

Третья глава диссертации называется, **« Особенности адекватности перевода азербайджанской литературы на английский язык в период независимости»**. Перевод не означает только возможности читать культурное наследие других народов на их родном языке, философия литературного перевода является более широкой и масштабной.

В разделе **«Заключение»** диссертации основные положения и тезисы, представленные в ходе исследования, суммируются следующим образом: около трехсот лет истории перевода ряда

классической и современной литературы в англоязычной литературе.
роведении.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100 nüsxə

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ имени НИЗАМИ ГЯНДЖАВИ**

На правах рукописи

ЭЛЬНАРА КАМАНДАР ГЫЗЫ АБДУЛЛАЕВА

**ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ В
СОВРЕМЕННОЙ ЭПОХЕ
(1991-2011годы)**

5716.01- Азербайджанская литература
5718.01 - Мировая литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени доктора
философии по филологии

